Park Sonsbeek

De barbaarse schoonheid van de wildernis zelf

Hoe beleving en gebruik van een Engels landschapspark samen gaan

Theo Reesink

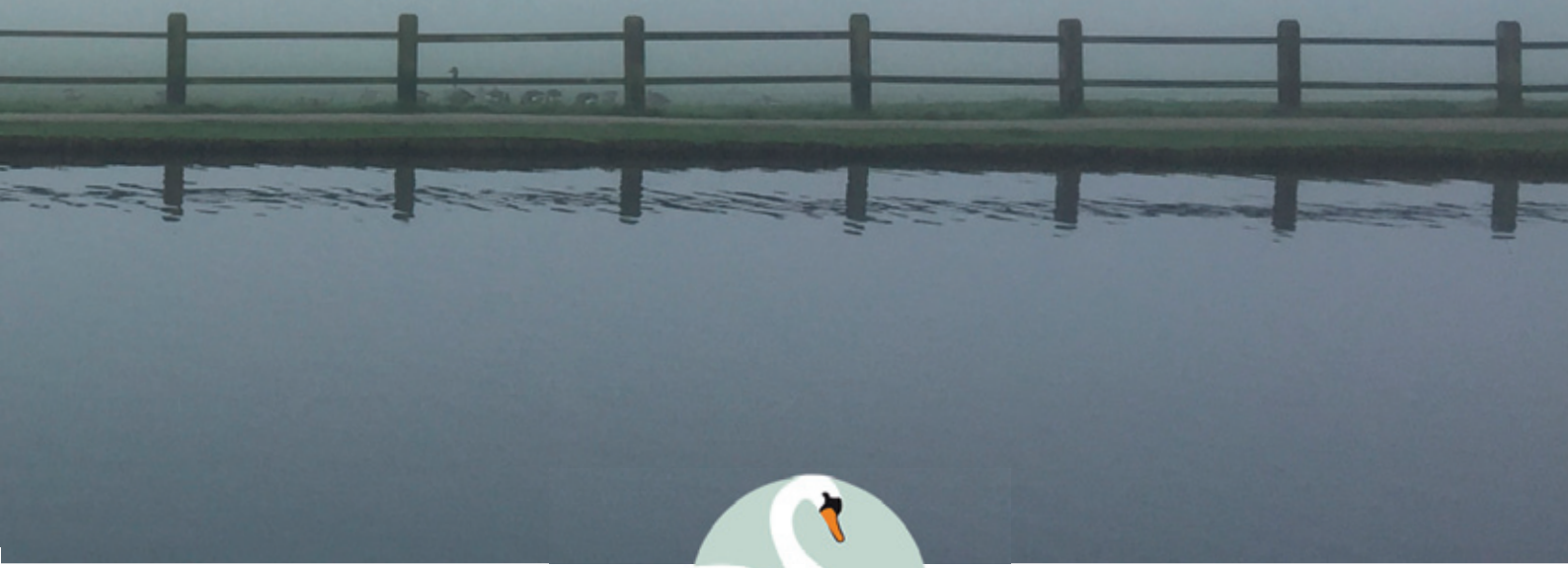

Vrienden van Sonsbeek

Conferentie duurzame toekomst
Park Sonsbeek 2018

Park Sonsbeek

Voorwoord

Voor altijd... grenzeloos genieten in park Sonsbeek

Zo luidt de titel van de conferentie die de Vrienden van Sonsbeek eind 2018 hebben georganiseerd: onze tweejaarlijkse conferentie ging deze keer over een duurzame toekomst van Park Sonsbeek. Een duurzaam park als ontmoetingsruimte en als groene long. De stad en ook het park hebben te maken met een toename aan evenementen in een veranderend klimaat.

We hebben verschillende sprekers uitgenodigd om over de toekomst van het park na te denken. Een van de sprekers was landschapsarchitect Theo Reesink. Zijn verhaal ging vooral over de kracht van dit bijzondere park die vooral blijkt te schuilen in de eenvoud...

De Vrienden van Sonsbeek maken zich hard om het park echt tot zijn recht te laten komen. De historie van Sonsbeek gaat zeshonderd jaar terug. Het ontwerp en de aanleg van het park zijn ruim 200 jaar oud. Om deze kwetsbaarheid extra onder de aandacht te brengen hebben de vrienden een petitie georganiseerd waarin zij pleiten voor evenementen die echt bij de sfeer van het park passen.

Het verhaal van Theo Reesink ondersteunt deze visie. Iedereen is het erover eens dat Sonsbeek een prachtig en bijzonder park is. En toch is het belangrijk om dat te onderbouwen als er beleid en wijze van beheer uitgestippeld worden. De conferentie met lezingen en levendige discussies op levensgrote plattegronden van het park hebben daartoe bijgedragen.

Met dit boekje willen we graag het belang van Sonsbeek als park benadrukken. Een park voor iedereen, van rustzoeker tot bezoeker van kleine evenementen. Uiteraard bent u van harte welkom om lid te worden van de Vrienden van Sonsbeek. Met uw steun kunnen we nog beter voor dat belang opkomen!

Margreet van Gastel

Arnhem juni 2019

Vrienden van Sonsbeek

Citaat van de Engelse filosoof Shaftesbury in The Moralist 1709 over het Engelse landschapspark in relatie tot baroktuinen:

"De geest van de plek heeft tenslotte gezegevierd. Ik zal niet langer de toenemende hartstocht in mezelf onderdrukken voor zaken van natuurlijke aard. Zelfs de ruwe rotspartijen, de bemoste spelonken, de grillig gevormde grotten en de in hun val gebroken watermassa's, met de barbaarse schoonheid van de wildernis zelf (dat alles) zal – naarmate het meer de ongerepte natuur weergeeft – des te sterker beslag op ons leggen en door zijn schoonheid de vormelijke scherts van de vorstelijke tuinen doen verbleken."

Park Sonsbeek

De barbaarse schoonheid van de wildernis zelf

Hoe beleving en gebruik van een Engels landschapspark samen gaan

tekst Theo Reesink uitgesproken op conferentie Vrienden van Sonsbeek 2018
eindredactie Annemarie van Velzen
uitgave Vrienden van Sonsbeek 2019

De toekomst van het park

Het succes van Park Sonsbeek is ongekend. Het park trekt steeds meer bezoekers en er worden steeds meer activiteiten georganiseerd. Evenementen scoren goed met de naam Park Sonsbeek. De vraag is hoe we grote bezoekersstromen in het park kunnen combineren met een duurzame en bewuste omgang met de natuur. Het is dan in de eerste plaats van belang om te onderzoeken hoe wij tegen de natuur aankijken zodat we beleving en gebruik van het park goed op elkaar af kunnen stemmen. Dat is interessant in relatie tot het Engelse landschapspark dat is aangelegd om een bewuste omgang met de natuur na te streven en een arcadisch landschap te verbeelden.

links: groep met rode beuken nabij Kasteel Zijpendaal

Veranderend landschap

boven: agrarisch landschap - biodiversiteit gereduceerd tot een minimum
onder: zicht op Sonsbeek met de schaduw van de torens bij Arnhem Centraal Station

Park Sonsbeek heeft een lange en rijke geschiedenis en is gedurende enkele eeuwen geworden tot wat het nu is. Al lijkt het alsof de tijd er heeft stilgestaan; een landschap waarin eeuwen niets is veranderd terwijl de stad rondom continu in ontwikkeling is en de schaduw van de hoge torens bij het centraal station tegenwoordig tot aan de Stadsvilla reiken.

Dit is een bijzonder gegeven als men bedenkt dat het Nederlandse landschap in algemene zin zich juist in een stroomversnelling bevindt en aan enorme veranderingen onderhevig is. Door schaalvergroting in de landbouw is het Nederlandse landschap de afgelopen decennia compleet veranderd. Teeltmethoden passen niet meer bij de schaal van het landschap, koeien lopen niet meer buiten en ook de weidevogels zijn vertrokken: de biodiversiteit in de uitgestrekte weilanden is gereduceerd tot een dieptepunt. Laat staan dat men kan spreken van harmonie tussen wat de natuur geeft en wat de mens neemt van de natuur. Wij leven in een tijd waarin we verder afstaan van de natuur dan ooit tevoren. Het is zelfs de vraag of we de balans tussen mens en natuur ooit kunnen herstellen. We staan pas aan het begin van dit veranderingsproces en dan hebben we het nog niet eens gehad over de ruimtevraag

die de huidige energietransitie en nieuwe woningbouwopgaven van het landschap vragen.

Arcadisch landschap

Met deze gedachte naar Park Sonsbeek kijkend werpt men een blik terug in de tijd. Bij de aanleg van een Engelse landschapstuin zoals Park Sonsbeek werd een ideaalbeeld van het landschap nagestreefd met als resultaat dat we nu in Sonsbeek naar het landleven van 1800 kijken. Niet dat we terug moeten naar die tijd maar we kunnen er wel van leren, met name als het om onze relatie met de natuur gaat.

boven: Claude Lorrain 1644 – The Ford
onder: Stourhead 1741-1785 – 'Temple of Apollo'

Claude Lorrain

Te beginnen bij de landschappen van Claude Lorrain. Als je naar zijn schilderijen kijkt, lijken ze op het eerste gezicht niet opzienbarend. Zodra je zijn schilderijen in de tijd plaatst -midden 17e eeuw - zijn ze zeer bijzonder en zelfs spectaculair te noemen: het waren de eerste landschapsschilderijen in zijn soort.

Claude Lorrain maakte zijn schilderijen aan de hand van tekeningen van het landschap die hij in de heuvels rond Rome maakte. Hij combineerde deze tekeningen met thema's uit de klassieke oudheid: zoals een ruïne, een tempel en een Romeinse brug. Hij creëerde daarmee zijn eigen fantasielandschap, zijn eigen arcadië. Zeer bijzonder is het gebruik van licht. Net als zijn tijdgenoten Rembrandt en Vermeer experimenteert Lorrain met het schilderen van licht, alleen hij combineert dat met het thema landschap. Hij schildert zijn landschappen met tegenlicht, de vroege ochtend of de ondergaande zon in de avond. De landschappen zijn overgoten met een gouden gloed die alles samenbindt en een fraai contrast vormt tussen de voor- en achtergrond van het schilderij.

Arcadië

In de literatuur werd al veel eerder gesproken over arcadië - in christelijke traditie het paradijs - maar Claude Lorrain heeft dit arcadië als een van de eersten verbeeld en op schilderijen weergegeven. Het arcadië: een ideaalbeeld van het landschap waarin een bijna perfecte balans bestaat tussen de mens en de natuur. Of in de woorden van de filosoof Shaftesbury: *'de barbaarse schoonheid van de wildernis zelf willen vastleggen'.*

Stourhead

Een van de allermooiste voorbeelden van een arcadisch landschap is de Engelse landschapstuin Stourhead in Wiltshire, Zuid Engeland. Hier liet de bankierszoon Henry Hoare een park aanleggen in een vallei rond een stuwmeer. De wandeling rondom het meer verbeeldt de reis die Aeneas maakt door de onderwereld. Henry Hoare maakte in het begin van de 18e eeuw een grand tour naar Italië. Hij bestudeerde daar de klassieke oudheid en kwam in contact met de schilderijen van Claude Lorrain. Het is bekend dat hij in ieder geval één schilderij van Lorrain in zijn bezit had. De schilderijen van Claude Lorrain waren in die tijd zo populair dat er meer schilderijen van hem in Engeland dan in Italië te vinden waren. Deze schilderijen inspireerde Henry Hoare tot de aanleg van Stourhead. Er is zelfs een scene in het park direct te herleiden tot een schilderij van Claude Lorrain: 'Landscape with Aeneas at Delos', waarop het Panteon uit Rome staat afgebeeld. Hoare bouwde het Panteon in zijn landschapspark op schaal na. Het ideaalbeeld van een arcadisch landschap ging in die tijd zelfs zover dat er een kluizenaar werd ingehuurd die woonde in een gotisch huisje in het park en daar mijmerend één zat te worden met de natuur.

boven: Claude Lorrain - Landscape with Aeneas at Delos
onder: Stourhead - Panteon

Eeuwen de tijd

Henry Hoare en nazaten hebben het resultaat van het ontwerp van Stourhead nooit gezien. Zij kenden het volgroeide (met natuur doordrenkte) landschap alleen van het schilderij. Zij moesten volstaan met de jonge aanplant van bomen en struiken conform het ontwerp van het park. Dit geldt ook voor de bedenkers van Park Sonsbeek waar eind 18e eeuw met de eerste aanleg is gestart. Op tekeningen van het park uit die beginperiode is te zien hoe klein de bomen toen waren, hoe jong de natuur toen was. Pas na enkele eeuwen is te zien hoe de natuur zich ontwikkelt en een bepaalde eeuwigheidswaarde krijgt. Processen die trager gaan dan we ons kunnen voorstellen. Een wandeling door de natuur laat ons vooral de nietigheid van de mens ervaren. Een dode boom in het park behoort ook tot het arcadische landschap en een arcadisch landschap is meer dan een aangeharkt park... de natuur neemt er bezit van.

links boven: Stourhead - Gothic cottage (kluizenaarswoning)
rechts boven: jonge bomen in Park Sonsbeek 1825 (Gelders Archief)
onder: de bomen nu in Park Sonsbeek (start aanleg 1778)

Verval versus herstel

Waarom noemen we het verval als de natuur op een braakliggend terrein het van de mens overneemt? Dit is de meest hardnekkige misvatting die ik tegen kom in mijn werk als landschapsarchitect. In plaats van verval zouden we het herstel moeten noemen. De natuur repareert wat wij uit balans hebben gebracht. De wereld van de Engelse landschapstuinen en in het bijzonder Park Sonsbeek is daarmee in deze tijd zo belangrijk en zo ongelofelijk actueel. Ze tonen een beeld van hoe we om kunnen gaan met de natuur. Ze tonen het beeld van een 'langzame tijd', groeiprocessen die ons overleven en overstijgen.

De koude vijver

Mijn 'kluizenaarsplek' in Park Sonsbeek is de koude vijver (naast de ijskelder) waar Henriëtta Lehtonen haar kunstwerk 'Skies captured' in 2001 heeft gerealiseerd. De plek voor het kunstwerk is perfect gekozen, de stalen bollen boven het water tonen ons de nietigheid van de kosmos, glanzende bollen die al het licht reflecteren dat tussen de donkere kronen van de oude beukenbomen doorsijpelt. Dat te midden van het beukenhallenbos dat in het eindstadium in de successiereeks van de natuur verkeert.

Grenzeloos veel natuur

Mijn conclusie is ja, laat grenzeloos veel natuur toe in Park Sonsbeek; alleen dan kan je de barbaarse schoonheid van de wildernis zelf ervaren in de mini-kosmos die het park is. Denk niet in jaren, niet in decennia maar in eeuwen als het om natuur- en parkbeheer gaat.

boven: Henriëtta Lehtonen - Skies captured 2001
onder: Natur-Park Schöneberger Südgelände Berlijn

Avatar

In een tijd dat landschap virtueel tot de verbeelding kan spreken - zoals in de wondere landschappen in de film 'Avatar' - en letterlijk niet geworteld is, is het juist van belang om de natuur aan den lijve te ervaren; de natuur die in vele eeuwen gevormd is.

Wat maakt Sonsbeek uniek

Behalve dat Park Sonsbeek het Stourhead van Nederland kan worden genoemd - en daarmee bedoel ik het beste voorbeeld van een arcadisch landschap in Nederland - zijn er nog een aantal bijzondere en unieke aspecten van het park te benoemen.

boven: groep rode beuken nabij Kasteel Zijpendaal
onder: landschap uit de film Avatar

Park Sonsbeek

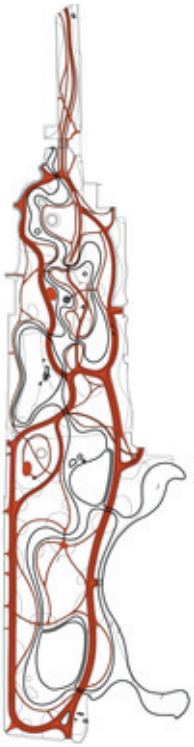

Vondelpark

Padenstructuur

Ten eerste de padenstructuur ten opzichte van de hoogteligging. De hoogteligging maakt het park uniek, de padenstructuur voegt zich ernaar en is niet overheersend, niet zo allesbepalend zoals de meeste Engelse landschapstuinen die in de vlakke polders van Nederland zijn aangelegd. Als je de padenstructuur van het Vondelpark in Amsterdam met die van Park Sonsbeek vergelijkt zie je direct het verschil. Waar Zocher in het ontwerp voor het Vondelpark alles uit de kast moest halen om in sierlijke gebogen (maar daardoor ook wat gekunstelde) lijnen de illusie van ruimtelijkheid te suggereren is het ontwerp voor de padenstructuur van Park Sonsbeek ogenschijnlijk simpel gehouden. Juist door de gunstige combinatie met de glooiende hellingen in het park is het ruimtelijke effect aansprekender.

Lange lijnen

De lijnvoering van de padenstructuur in Park Sonsbeek is bijzonder; stoere lange lijnen met slechts lichte krommingen. Deze lijnvoering is kwetsbaarder voor wijzigingen, vooral aan de randen van het park. Zo is op oude foto's nog te zien hoe fraai de belijning van de parkrand langs de Sonsbeekweg ooit was. Door aanpassingen in de verkeersstructuur is daar in de loop der tijd verandering in gekomen; het is alsof je een hap uit een appel neemt. Een stukje park is weggehaald.

Casco van het park

Ten tweede is het raamwerk 'het casco van het park' bijzonder. Het gaat hierbij over de verhouding tussen de open ruimten met velden en weiden enerzijds en de gesloten beplanting, boomgroepen en bossen anderzijds. Hierdoor ontstaan fraaie zichtlijnen in het park en biedt een wandeling steeds weer nieuwe ruimten en

boven: padenstructuur Vondelpark t.o.v. Park Sonsbeek (gelijke schaal)
onder: lange lijn Sonsbeekweg (Gelders Archief)

aanzet tot een plankaart voor het groene casco inclusief zichtlijnen

boven: kunstwerk 'The Exchange' van Rob Voerman - 2016
onder: stoere lange lijnen - paden Park Sonsbeek

vergezichten. Het is merkwaardig dat er niet één goede kaart van dit casco bestaat, een kaart waarop het ontwerp van de randen van de velden en de zichtlijnen exact staan vermeld. Een kaart die zowel inzicht geeft voor de parkbezoeker als ook hulp biedt bij dilemma's in het dagelijks beheer van het park. Een kaart die inzicht geeft voor diegenen die evenementen gaan organiseren in het park zodat de inrichting van een evenement beter kan worden afgestemd op de eigenschappen van de gekozen plek in het park.

De randen van het park

De stedenbouwkundige opzet van de wijken rondom reageert op het casco van het park. Zo is de hoofdentree van het park prachtig gepositioneerd in het verlengde van de Sint Peterlaan in de wijk Sint Marten. De bezoekersaantallen van het park hebben ook invloed op deze randen. Goede routing voor voetgangers en voorzieningen voor het stallen van fietsen en het parkeren van auto's hebben een eigen ruimteclaim en zijn onlosmakelijk verbonden met het goed functioneren van het park als evenementenlocatie. Zo is bijvoorbeeld het olifantenpaadje in de grote koeienweide vanaf de Stadsvilla richting de Zypse poort - in het ergste geval - zomaar een hoofdroute voor het publiek geworden.

De Sint Jansbeek

Ten derde de waterstructuur; Park Sonsbeek ligt in het dal van de Sint Jansbeek met zijn vele sprengkoppen; een ingenieus watersysteem waarbij ook de vele zijdalen een belangrijke rol spelen. Het beekdal toont als geen andere plek de bijzondere ligging van de stad Arnhem en laat zien hoe de stad duurzaam om kan gaan met het water. De waarde die het water heeft voor de stad werd mooi verbeeld in het kunstwerk 'The Exchange' van Rob Voerman op de laatste Sonsbeektentoonstelling in 2016. De beek toont ook de rijkdom en diversiteit van de natuur. Het is uniek te noemen dat een ijsvogel langs de Jansbeek foerageert tot bijna in het hart van de stad. Nu de beek weer door de binnenstad stroomt, is ook een deel van de ecologie naar de binnenstad verhuisd. Veel soorten vissen, eenden en de reiger hebben hun opwachting te midden van het winkelende publiek in de zuidelijke binnenstad al gemaakt, wellicht dat de ijsvogel nog volgt. In het park leeft de ijsvogel samen met de bezoekers van de Stadsvilla die elk weekend wel een feestje vieren; op zijn minst een precaire balans.

Grenzeloos veel mensen

Het is fantastisch om te zien dat de ontwikkeling van de natuur en de drukte van mensen in Park Sonsbeek samen kan gaan; dus ja, laat grenzeloos veel mensen toe in het park. Gun iedereen een eerste unieke ervaring met het park en daarmee een eerste kennismaking met een ideaalbeeld van wat een arcadisch landschap kan zijn. Een fraai voorbeeld hiervan zijn de vele jongeren die sinds de Pokémon-rage de Steile Tuin weten te vinden en op mooie zomeravonden massaal afspreken om te chillen op deze fraaie plek. Fantastisch toch, jongeren met smaak en belangstelling voor een tuin, dat geeft hoop voor de toekomst!

boven: Sint Jansbeek inclusief hoogtelijnen van het beekdal
onder: goudvissen vangen in de Jansbeek zuidelijke binnenstad

Regulering van evenementen

Mijn visie is: voer wel regulering in voor evenementen maar zet het park niet op slot, plaats het niet onder een stolp. Bepaal een grens welke evenementen wel en niet in het park worden toegestaan. Eén simpele hoofdregel is daarvoor nodig: alleen evenementen toestaan die een unieke en bijzondere relatie aangaan met het park. Ook hier is de balans tussen mens en natuur de gunfactor. Het evenement wordt er beter van: er ontstaat een uniek evenement door een unieke locatie. Het park wordt er beter van: het park kan tijdens het evenement zijn ware natuurlijke aard aan het publiek tonen. Een evenement zonder hekken en met vrije toegang. In de huidige praktijk zien we te vaak dat een evenement alleen maar aan het park wordt gekoppeld omdat het evenement met de 'merknaam' Sonsbeek wil scoren.

Beheer versus bezoek

Des te meer bezoekers het park betreden des te meer onderhoud aan het park nodig is. Bij het vaststellen van beheerbudgetten wordt hier door gemeenten te weinig rekening mee gehouden. Zelfs bij het meest drukbezochte park van Nederland; het Vondelpark in Amsterdam wat 20 miljoen bezoekers per jaar trekt. Het resultaat is dat in het Vondelpark bij grote drukte onvoldoende budget is om slijtage van het park tegen te gaan. Dit probleem kan met één simpele basisregel worden opgelost: het beheerbudget voor het park afstemmen op het aantal bezoekers dat het park betreedt. Alleen dan is het mogelijk om ontstane schade door evenementen op een adequate manier te herstellen en kunnen er bijvoorbeeld beluchtingsmachines worden ingezet als de grond onder bomen te zwaar is betreden.

boven: Sonsbeek 2008 - kunstwerk Tomas Saraceno
midden: Loud Shadows / Liquid Events -Oerol Terschelling 2018
onder: Pokemon rage 2016 - Steile Tuin Park Sonsbeek

Richtlijnen evenementen

Een goed praktijkvoorbeeld is het festivalterrein van Lowlands in Biddinghuizen. Op deze locatie in de polder zijn bij intensief festivalgebruik veel terreinproblemen te koppelen aan de waterhuishouding. Er zijn daarom door de eigenaar van het terrein Walibi Holland richtlijnen opgesteld waarin alle aspecten voor de opbouw en afbraak van evenementen zijn geregeld. Zelfs het gebruik van het soort wielen van de heftrucks staat beschreven zodat het terrein niet al aan gort is gereden voordat het festival begint. Voor het gebruik van Park Sonsbeek bij evenementen zijn tot nu toe helemaal geen voorwaarden opgesteld terwijl een groot aantal van de evenementen gehouden wordt onder eeuwenoude bomen.

Verdienmodel

We kunnen ook leren van andere praktijkvoorbeelden waarbij evenementen worden ingezet als verdienmodel voor een landgoed / park. Neem bijvoorbeeld kasteel Middachten, op de weilanden behorende bij dit landgoed wordt éénmaal per jaar een groot evenement gehouden: Outdoor Gelderland. Dit toonaangevende evenement op het gebied van paardensport betaalt huur voor het gebruik van de grond wat wordt gebruikt voor de (duurzame) instandhouding van het landgoed annex kasteel. In Park Sonsbeek wordt geen huur berekend voor de evenementen die er worden gehouden; eventuele herstelkosten worden bekostigd uit het reguliere onderhoudsbudget. En zoals eerder benoemd het onderhoudsbudget is niet gekoppeld aan de bezoekersaantallen.

Herstel schade aan het park

Een ander voorbeeld: festival Mañana Mañana dat ieder jaar op de terreinen van kasteel Vorden wordt gehouden. Hier is geregeld dat de organisator het

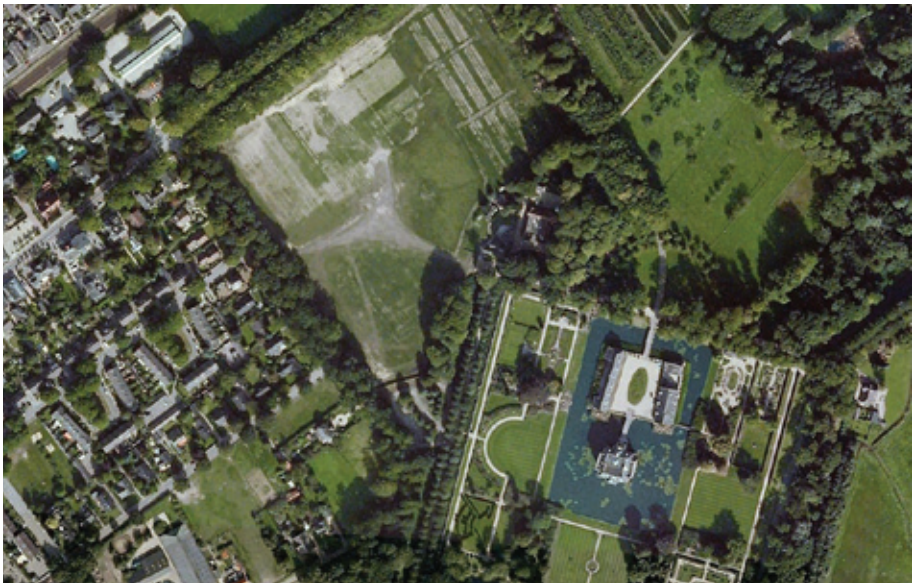

boven: Lowlands Biddinghuizen
midden: Kasteel Middachten - terrein na Outdoor Gelderland
onder: Kasteel Vorden - terrein na festival Manana Manana

evenementenbureau 'De Feestfabriek' zorg draagt voor het herstel van de schade aan het landgoed dat is veroorzaakt door het evenement. In dit geval levert het evenement naast huur ook vergoeding van al het herstelwerk aan het park op. Maar ook zonder huur zijn er oplossingen mogelijk: Voor de parken van Amsterdam wordt een borgsom berekend voor evenementen zodat er enige druk is om het park weer onbeschadigd achter te laten. Herstelwerk wordt vervolgens verrekend met de borgsom.

Bijdrage beheer

Tot slot kan ook het parkbeheer bijdragen aan het in goede banen leiden van evenementen. Het beheer kan worden ingezet om mensen bewust te maken van goed parkgebruik. Laat het onderhoud aan het park aan haar bezoekers zien; laat bijvoorbeeld bij grote evenementen gedurende het evenement al afval inzamelen en niet alleen na afloop midden in de nacht of 's ochtends; dit creëert bewustwording. Natuurbeheer kan ook richting geven aan looproutes. Maai het gras ergens niet en het veld nodigt minder uit tot gebruik ervan. Laat blad liggen onder grote bomen. Nu razen de bladblazers in de herfst onder alle bomen in het centrale deel van het park waardoor geen humeuze laag ontstaat die goed is voor het wortelgestel. Bijkomend voordeel is dat een flinke laag humus minder uitnodigt de grond onder de bomen te betreden en maakt het daarmee tevens niet nodig om een hek rond deze bomen te plaatsen.

links: toegang tot de Steile Tuin

rechts: Op 4 oktober 2018 hebben Vrienden van Sonsbeek hun tweejaarlijkse conferentie georganiseerd over toename evenementen en verandering klimaat met titel 'Voor altijd ... grenzeloos genieten in Park Sonsbeek ...' Hoe ziet Park Sonsbeek er in de toekomst uit? Film, verschillende sprekers, workshops en discussie op een levensgrote plattegrond en start onderzoek van studenten van Hogeschool Van Hall Larenstein. Conclusies zijn in loop van 2019 op de website www.sonsbeek.nl te vinden.

Goede balans

Samenvattend en concluderend: Laat de natuur zoveel mogelijk zijn gang gaan in het monumentale Park Sonsbeek en laat daar zoveel mogelijk bezoekers onbegrensd van genieten. Stel regels aan de evenementen en zet de verdiensten om in duurzame instandhouding van het park. Het vertrekpunt voor elke afweging bij het organiseren van een evenement is het vinden van een goede balans tussen natuurbeleving en het toestaan van gebruik. Daarbij vormt het unieke landschapspark met cultuurhistorische waarden en natuurwaarden de basis voor elke beslissing.

Vrienden van Sonsbeek